

Заремський Мечислав Йосипович

кандидат філософських наук, доцент,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Заремська Іванна Мечиславівна

викладач,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

СТАНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ «КУЛЬТУРА»: ВІТЧИЗНЯНІ ПРІОРИТЕТИ

Розробка теоретичних (у тому числі – філософських) проблем культури набуває нині першорядного значення, оскільки є одним з необхідних завдань осмислення включеності духовного процесу України у загальний світовий контекст. Філософський аналіз культури, звичайно, має цінність і сам по собі, адже поза філософською рефлексією культура сприймається як щось фрагментарне, дискретне, позбавлене внутрішньої єдності і цілісності.

Актуальність нашого дослідження, не в останню чергу, визначається нагальною потребою в пошуку соціокультурних, інтелектуальних, гуманістичних інваріантів у творчості мислителя XVIII ст. Якова Павловича Козельського (1728–1794) щодо розробки українським філософом культурологічної проблематики у зіставленнях із відповідними системно-теоретичними модифікаціями основних течій філософії XVIII ст.

Є всі підстави стверджувати, що саме Якову Козельському – авторові «першої, – за оцінками глухівчанина Я. М. Колубовського, – російської системи філософії» [1], українська філософія має завдячувати розробці категорії «культура», хоча, на жаль, дуже часто його ім'я навіть не згадується (що є вкрай несправедливим!) у джерелах з історії вітчизняної культури.

Суть проблеми, на наш погляд, може полягати в контекстуальному аналізі становлення категорії «культура»

у філософській творчості Я. Козельського. Це, на нашу думку, певною мірою сприяло б встановленню вітчизняних пріоритетів стосовно розробки власне українськими мислителями найважливіших філософсько-методологічних проблем, сформувало б сприйняття нашої філософії як особливої, самостійної і різнобічної за змістом і напрямками течії світової філософської думки.

Загальноновизнаним є те, що категорія «культура» є багатозначною, характеризується поліфонією смислів і відображає історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражених у формах і типах організації її життя. При цьому аналіз такого становлення, як правило, проводиться на матеріалі західноєвропейської філософії [2, с. 95; 3, с. 23]. Переважна більшість філософів – дослідників і лінгвістів – дотримується думки, згідно з якою термін «культура» в українській культурології вперше зафіксовано у творах уродженця Борзни, що на Чернігівщині, Данила Велланського (1774–1847), послідовника філософії Шеллінга. Загалом погоджуючись з цією тезою (поняття «культура» справді у вітчизняних філософських текстах до Д. М. Кавунника-Велланського не вживалось), все ж маємо зауважити, що поняття можуть передаватися описово, контекстуально, отже, відсутність терміну для означення певного змісту ще не означає відсутність поняття. Погодимось з авторитетними думками тих істориків філософії, котрі орієнтують дослідників на застосування контекстуального аналізу, сукупність контекстів, співзначень, у яких вживаються терміни [4, с. 83–92].

Початок XVIII ст. – «переважно філософського», як називав його О. І. Галич, – епоха поступової синхронізації розвитку вітчизняної культури з західноєвропейськими, епоха перекладів, епоха створення «республіки вчених» на теренах Російської імперії.

Який же саме соціально-етичний сенс вкладався просвітниками в поняття «культура»? У західноєвропейській філософії домінує буквальний етимологічний переклад слова «cultura», а також інші деривати від «colo» (наприклад, колонія, культ) у значенні «землеробство». І такий натуралізм у розумінні

культури цілком відповідав поглядам на «природу» людини, «природний стан» тощо: індивід у мислителів Просвітництва визнавався не таким, що «виникає в ході історії», а чимось даним від природи. І не випадково в античності лексема «культура», крім землеробства означала також «виховання», «навчання», «очищення» натури людини [5, с. 321]. Можна сказати, що «землеробство – cultura» тлумачилося як діяльність, де реалізується єдність людини як частини природи. Із землеробством асоціювалася простота, природність, а саме природність і є для просвітників розумною і корисною. Цікаво, що у найбільш прогресивній на той час педагогіці Дж. Локка знатним людям рекомендувалося «виховувати своїх дітей так, як добрі селяни своїх виховують» і стверджувалось, що «проста і груба натура сама собою кращою вважається, ніж вимислом прикрашена приємність» [5, с. 276].

Ще далі йде Ж.-Ж. Руссо: «від оранки землі, – пише він, – з необхідністю наступив її поділ, а із власності, вперше визнаної – перші правила правосуддя» [6, с. 131]. Інші ж «художества» – винаходи в галузі металургії, «прирошування» мов, талантів, дослідів тощо – з'являються лише на основі землеробства: «обробляючи поля, – пише Руссо, – ми освічуємо свій розум» [7, с. 262].

Проблема відчуження землі, речей і майна починає займати все помітніше місце в роздумах російських філософів (С. Десницького і особливо Я. Козельського.) Про це свідчать вже початкові декларації частини III головного розділу «Юриспруденція» – «Про обов'язки людини у стосунках з іншими людьми» твору «Філософічні пропозиції» (1768) Я. Козельського: «Для більш вигідної організації людського життя варто запровадити відчуження майна, тобто передачу речей із власності однієї людини у власність іншої» [8, с. 494].

Поняття «культура» зайняло своє місце як філософська категорія лише у 20–30-х роках нового століття, і то під впливом ідей І. Канта – «законодавця мод» на філософському поприщі Європи початку XIX ст. Міркування кенігсберзького мислителя яскраво відобразили розуміння ним відтінків значень термінів «дисципліна» і «культура»: для виховання таланту культура

має позитивне, а дисципліна – негативне значення, оскільки культура сприяє формуванню навичок, а дисципліна звільняє нас від «деспотизму бажань». Що ж стосується культури, то вона витлумачується як свобода усвідомлювати і формулювати мету, змінювати (і покращувати!) природу, суб'єкта цього процесу – людину. Але І. Кант не є автором принципово нового тлумачення культури: для нього вона, як і для попередників, пов'язана з обробкою землі, з появою власності (а на її основі – нерівності), громадянського устрою [9, с. 54]. Хоча, звичайно, сам термін «культура» німецьким філософом вже активно використовується. І. Кант, як відомо, застосовує цю дефініцію в кількох значеннях. У своєму творі з історії філософії німецький мислитель користується поняттям «культура» при характеристиці протилежності дисциплінування як «вимушеного мистецтва» і подальшого розвитку природи.

Оскільки метою нашого аналізу є все ж дослідження місця і ролі українського мислителя Якова Козельського в розвитку філософії XVIII століття, зауважимо, що, випереджаючи Канта на два десятки років, думки українського мислителя з «Філософічних пропозицій» 1768 р. перегукуються з положеннями «Критики здатності судження» (1790 р.) про необхідність створення досконалого громадянського суспільства для дисциплінування людей, схильних до особистої свободи, аби останні мали б підпорядковувати свою волю інтересам цілого, що дозволило б їм вступити в громадський союз. Я. Козельський зазначає: «Благополуччя цілого народу полягає у тому, що кожен із його членів втрачає малу частину своїх задовольень, аби натомість набути незрівнянно більшу, оскільки усі люди в суспільстві бажають мати власність, честь, славу, спокій, веселощі тощо; і якщо всі вони будуть бажати цього безмежно, то важко стати кому-небудь із них благополучним; якщо ж кожен із них поступиться одним якимось чи то незначною частиною із усіх бажань суспільству, тоді майже всі вони без винятку будуть задоволеними і тому благополучними» [8, с. 256].

Дослідник проблем становлення категорії «культура» О. М. Лисюткін у своїй статті пише: «Цікаво, що близькі до

Канта ідеї розвивав у «Філософічних пропозиціях» [1788 – виділено нами – *М.З., І.З.*] Я. П. Козельський» [10, с. 105]. Тут, перш за все, впадає у вічі така деталь: О. Лисюткін декілька раз [10, с. 103–105] – випадково чи ні – повторює суттєву помилку: насправді, як нам відомо, «Філософічні пропозиції» Козельського були написані двадцятьма роками раніше – у 1768, а не в 1788 р. На цей час у Канта не було написано ні однієї з його знаменитих «Критик». А отже, не Козельський повторює Канта, а навпаки: близькі до позиції Козельського ідеї згодом висловив і І. Кант. Я. Козельський, аналізуючи зміст теорії суспільного договору Руссо, пише: «Людина зі зміною натурального стану в громадянській набула у вчинках своїх справедливості замість спонукання, у справах своїх – моральність, на місце потворної сліпоті, і у всьому своєму житті – обов'язок замість натурального примусу, і слідує за розумом, не прислухаючись до своїх схильностей; і хоча вона через ці зміни втрачає багато натуральних вигод, однак на місце них набуває інших значних якостей, здібності її безперервно зростають, уявлення розширюються, думки стають благородними, і вся її душа підноситься до такої міри, що якщо б зловживання новим цим станом часто-густо не опускало її нижче від натурального стану, то повинна вона була б постійно і безперервно благословляти той час, який вивів її із того стану і перетворив із нерозумної і обмеженої тварини в розумну людину» [8, с. 180]. Показовим є й продовження: «У громадянському стані людина отримує ще й моральну свободу, яка робить її господарем над самою собою, оскільки спонукання бажань є рабством, а підкорення встановленим законам є свобода» [8, с. 180].

Таким чином, свобода і культура кваліфікуються Яковом Козельським не як природовідповідність, слідування законам природи, а як цілепокладання незалежної особистості в громадянському суспільстві, вдосконалення розумових і фізичних здібностей, звичаїв, моралі.

Література

1. Die Philosophie in Russland. Studie von Jakob Kolubowsky. – St. Petersburg., 1893. – 302 s.

2. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка (30–90-е годы XIX в.) / Ю. С. Сорокин. – М.–Л.: Наука, 1965. – 21 с.
 3. Соколов Э. В. Культура и личность / Э. В. Соколов. – Л.: Наука, 1972. – 51 с.
 4. Горский В. С. Контекстуальный анализ в историко-философском истолковании / В. С. Горский // Философские науки. – 1980. – № 5. – С. 83–92.
 5. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М.: Рус. яз., 1976. – 1096 с.
 6. Руссо Ж.-Ж. Рассуждения о начале и основании неравенства между людьми / Ж.-Ж. Руссо. – М., 1782. – 131 с.
 7. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо. – М.: Наука, 1969. – 704 с.
 8. Козельский Я. П. Философические предложения // Избранные произв. русских мыслителей второй пол. XVIII века / Я. П. Козельский. – М., 2010. – Т. 1. – 216 с.
 9. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант – М.: Наука, 1980. – 712 с.
 10. Лисюткин О. М. К вопросу о стновлении категории «культура» (XVIII – нач. XIX вв.) / О. М. Лисюткин // Философские науки. – 1982. – № 3. – С. 98–105.
-

Коротенко Дарія Валеріївна

кандидат історичних наук,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН ПОЛІЦІЇ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ ДО РЕФОРМИ 1862 р.

На початку 1860-х рр. виникла нагальна потреба реформування поліцейської системи Російської імперії, адже посилення влади на місцях було необхідною умовою подальшої трансформації та модернізації. Зокрема, після впровадження селянської реформи 19 лютого 1861 р. держава потребувала